

SAMOUPRAVLJANJE
NA IZMAKU
ŠALABAHTER

SAMOUPRAVLJANJE
NA IZMAKU
ŠALABAHTER

Ovaj šalabahter osmišljen je kao pomoć za razgledavanje izložbe i općenito proučavanje završne faze našega socijalizma. Danas je, posebno rođenima u kapitalističkoj Hrvatskoj, socijalističko samoupravljanje nepoznanica. Zato smo ovdje pokušali ukratko i letimično pojasniti neke izraze iz "bivšega sistema" na koje nailazi svatko tko se upusti u prekapanje po prošlosti našega društva. Uz pojedine definicije dodali smo komentare (koji, naravno, nisu konačni) o tome kako su (i kada) određene prakse izgubile smisao ili dobile novo značenje.

KRATICE

CK	<i>Centralni komitet</i>
DPO	<i>Društveno-politička organizacija</i>
DPZ	<i>Društveno-politička zajednica</i>
KV	<i>Kvalificirani radnik</i>
MZ	<i>Mjesna zajednica</i>
NKV	<i>Nekvalificirani radnik</i>
OA	<i>Opći akt</i>
OD	<i>Osobni dohodak</i>
OUR	<i>Osnovna organizacija udruženog rada</i>
OSIZ	<i>Osnovna samoupravna interesna zajednica</i>
OSV	<i>Općinsko sindikalno vijeće</i>
OUR	<i>Organizacija udruženog rada</i>
PKV	<i>Polukvalificirani radnik</i>
RO	<i>Radna organizacija</i>
RPR	<i>Raspodjela prema radu</i>
RS	<i>Radnički savjet</i>
RSIZ	<i>Republička samoupravna interesna zajednica</i>
RZ	<i>Radna zajednica</i>
SAS	<i>Samoupravni sporazum</i>

SDK	<i>Služba društvenog knjigovodstva</i>
SIV	<i>Savezno izvršno vijeće</i>
SIZ	<i>Samoupravna interesna zajednica</i>
SKJ	<i>Savez komunista (Jugoslavije)</i>
SO	<i>Skupština općina</i>
SOA	<i>Samoupravni opći akt</i>
SOUR	<i>Složena organizacija udruženog rada</i>
SPINIR	<i>Sistem primjene i nagrađivanja inovativnog rada</i>
SR	<i>Socijalistička republika</i>
SSRNJ	<i>Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije</i>
SSH(J)	<i>Savez sindikata Hrvatske (Jugoslavije)</i>
SSOJ	<i>Savez socijalističke omladine Jugoslavije</i>
SZP	<i>Sredstva zajedničke potrošnje</i>
UKR	<i>Uvjetnokvalificirani radnik</i>
UR	<i>Udruženi rad</i>
USIZ	<i>Udružena samoupravna interesna zajednica</i>
VSSJ	<i>Vijeće Saveza sindikata Jugoslavije</i>
VUR	<i>Vijeće udruženog rada</i>

DELEGATSKI SISTEM

Delegatski sistem je univerzalni princip odlučivanja u jugoslavenskom društvu. Po njemu se konstituiraju sve institucije za upravljanje društvenim poslovima. Cilj je sistema da, preko delegacija koje biraju u osnovnim samoupravnim organizacijama, radni ljudi neposredno sudjeluju u odlučivanju na svim razinama društvenog organiziranja. Svoje delegacije formiraju radni ljudi: u OOUR-ima i RZ-ama, u poljoprivredi, zanatima, državnim organima, DPO, u mjesnim zajednicama, i sl.

* *Početakom osamdesetih, Neca Jovanov kritizira delegatski sistem jer da ovaj, umjesto da jača političku moć radništva, sudjeluje u "hiperprodukciji otuđenih i od radničke klase osamostaljenih centara moći".*

DRUŠTVENI DOGOVOR

Sindikati, privredna komora i organi DPZ putem društvenog dogovora uređuju društveno-ekonomske odnose i druge odnose od interesa šire društvene zajednice. Društveni dogovor predstavlja instrument društvenog usmjeravanja raspodjele dohotka i određuje pretpostavke za potpisivanje samoupravnih sporazuma.

DRUŠTVENO PLANIRANJE

Unutar društveno-političkih zajednica utvrđuje se zajednička politika razvoja i smjernice i okviri za donošenje mjera ekonomske politike, kao i metode kojima se osigurava njihovo ostvarivanje. Plan služi kao instrument ostvarivanja materijalne i društveno-ekonomske reprodukcije, ali i kao instrument borbe za višu produktivnost pojedinačnog

rada i rada u sjeni (predviđanje ekonomskih kretanja, koordinacije ekonomskih odluka, odabir instrumenata za provedbu plana). Kao razrada ekonomske politike, plan je obaveza za Saveznu skupštinu i direktiva za SIV, a oni su odgovorni za ostvarenje zacrtanih rezultata.

DRUŠTVENO-POLITIČKA ZAJEDNICA (DPZ)

Uključuje općinu, zajednicu općina, socijalističke autonomne pokrajine, socijalističke republike i federaciju (prema Ustavu iz 1974.). DPZ obavljaju zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast. Po Ustavu, najviši organ vlasti DPZ-e je skupština. Uz vijeće mjesnih zajednica (odnosno općina) i društveno-političko vijeće, skupštine DPZ uključuju i vijeće udruženog rada (VUR), čiji se delegati biraju u OUR-ima.

DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE (DPO)

Društveno političke organizacije su organizacije u koje se na osnovi Ustava SFRJ radni ljudi slobodno organiziraju na klasnim socijalističkim osnovama i u kojima vrše svoju političku djelatnost, u skladu s ciljevima i zadacima utvrđenim programom i statutom.

Glavne DPO bile su:

SAVEZ KOMUNISTA (SK) Organizacijsku strukturu SK čine osnovne organizacije SK ustrojene pri osnovnim organizacijama udruženog rada. Autonomne pokrajine i republike imaju svoje organizacije SK ujedinjene u SKJ. Zadaća SK je daljnji razvoj i zaštita samoupravnih odnosa. U skladu s Manifestom, članovi SK "nemaju nikakve interese odvojene od interesa cjelokupnog proletarijata".

SOCIJALISTIČKI SAVEZ RADNOG NARODA JUGOSLAVIJE (SSRNJ) Najmasovnija organizacija u SFRJ, organizacijskom strukturom slična SK. SSRNJ ima funkciju da omogućí, kroz raspravu i političke inicijative, sudjelovanje u političkom životu svim stanovnicima SFRJ. Uz odabir delegata u predstavničkim tijelima SSRNJ samostalno kreira političke preporuke iz domena obrazovanja, ekonomije i sl.

SAVEZ SINDIKATA JUGOSLAVIJE (SSJ) Organizacija za unapređivanje zajedničkih i pojedinačnih interesa radnika. Zadaci sindikata uključuju razvitak samoupravljanja i delegatskog sistema, stvaranje zajedničkih kriterija za politike dohotka, obrazovanje za samoupravljanje, sigurnost na radu itd. Sindikat je organiziran po strukama (industrije, građevine, društvenih djelatnosti).

* *U analizi odgovora sindikata na snažnu radničku mobilizaciju 1980-ih, Ivan Jakopović sumira: sindikati imaju "usku, partnerski orijentisanu, transmisionu poziciju u društvu". Blag i nekoordiniran otpor srozavanju standarda i transformaciji društvenog vlasništva bit će jedan od uzroka radničkog nepovjerenja prema sindikatima i fragmentacije sindikalne scene.*

DRUŠTVENO VLASNIŠTVO

Kao samoupravno društvo, socijalizam podrazumijeva nepostojanje određene klase vlasnika sredstava za proizvodnju, bilo individualnih, bilo zajedničkih. Svaki član društva izvlači ekonomske koristi isključivo iz svog rada, a ne iz vlasništva. U SFRJ, sistem društvenog

vlasništva nije se odnosio samo na proizvodnju, već i na stanovanje, prirodna bogatstva, infrastrukturu i sl. Društveno vlasništvo u SFRJ je uključivalo i procese društvenog (samo)upravljanja u domenama koje danas veže- mo za državni aparat: u školstvu, znanosti, zdravstvu.

* *Zakon o poduzećima (1988.) omogućuje i druge oblike vlasništva, privatno i mješovito, kao i mogućnost "transformacije" vlasničke strukture društvenoga poduzeća. U slučaju "poremećaja u poslovanju", RS može poduzeće ponuditi na prodaju. Isti zakon omogućuje i strano vlasništvo nad poduzećima. Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o poduzećima iz 1990. ukida se mogućnost osnivanja društvenih poduzeća. Zakon o društvenom kapitalu (1989. i 1990.) privatizaciji otvara vrata, a sa Zakonom o pretvorbi društvenih poduzeća (1991.) kreće se u privatizaciju društvenoga vlasništva.*

MJESNA ZAJEDNICA (MZ)

Interesna zajednica radnih ljudi na određenom području (u naselju, dijelu naselja ili više povezanih naselja). Unutar MZ ostvaruju se zajedničke potrebe iz područja uređivanja naselja, stanovanja, komunalnih djelatnosti, dječje i socijalne zaštite, obrazovanja, kulture, tjelesne kulture, zaštite interesa potrošača, zaštite i unapređivanja čovjekove sredine, narodne obrane, društvene samozaštite i sl. Samoupravnu organizaciju mjesne zajednice utvrđuju građani koji u njoj žive statutom mjesne zajednice.

OBUSTAVA RADA

Spontan ili organiziran prekid rada.

- * *Jugoslavija je imala specifičan odnos prema štrajkovima, odnosno obustavama rada, kako se to tada (ponekad) nazivalo. Štrajkovi su bili izuzetno neugodni po legitimitet samoupravnog društva, ali se na njih nije odgovaralo silom, nego se pokušavalo što brže pronaći rješenje kako bi se štrajk okončao. S eskalacijom krize, u posljednjim godinama SFRJ, štrajkovi postaju sve manje uspješni u ostvarivanju zahtjeva.*

OSOBNI DOHODAK (OD)

Raspodjela sredstava za osobne dohotke radnika određuje se samoupravnim općim aktom na osnovu ostvarenih rezultata OUR-a i doprinosa pojedinačnih radnika. Ovakva podjela naziva se "raspodjelom prema radu". U osobni dohodak ulazi i dio koji se odnosi na zadovoljavanje zajedničkih potreba u okviru SIZ-ova (zdravstvo, socijalno osiguranje, kultura, stambeno zbrinjavanje, briga o djeci i sl.) i općih potreba (samoupravni, pravosudni organi, narodna obrana, financiranje federacije i drugih DPZ-a, međurepublički dogovori, i sl.).

- * *Nakon donošenja Zakona o radnim odnosima (1990.), Društveni dogovor o dohotku zamjenjuje se kolektivnim ugovorom, a "osobni dohodak" postaje "plaća". Prije zakonske promjene (u socijalizmu) "Društveni dogovor o dohotku ima najvažniji zadatak da štiti akumulaciju društvenih sredstava. Tko efikasnije troši društvena sredstva, a to znači, više izdvaja za akumulaciju, može isplatiti i više osobne dohotke." U kapitalizmu, "Kolektivni ugovor ... štiti cijenu rada. Poduzeće je obavezno isplatiti najniže plaće po tarifnim stavovima bez obzira na poslovanje poduzeća".*

PODUZEĆE

Socijalističko poduzeće je samoupravna interesna zajednica proizvodnih pogona te razvojnih i administrativnih odjela koja ima svojstvo pravne osobe i sve osnovne odluke donosi autonomno. Ta tri svojstva čine poduzeće osnovnim privrednim subjektom.

POLITIČKI SISTEM SFRJ

Funkcije vlasti i upravljanja u SFRJ odvijaju se kroz

- neposredno odlučivanje u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim zajednicama i mjesnim zajednicama
- samoupravno sporazumijevanje i društveno dogovaranje
- delegatski sistem u skupštinama DPZ i njima odgovornim organima.

RADNA ORGANIZACIJA (RO)

Samostalna samoupravna organizacija radnika, sastavljena od više OOUR-a. Unutar OOUR-a radnici neposredno sudjeluju u radničkim zborovima i na referendumima, a ukoliko OOUR ima više od 30 članova bira se i radnički savjet.

RADNA ZAJEDNICA (RZ)

Oblik samoupravnog organiziranja u zajednicama gdje se obavljaju administrativni poslovi od interesa za više OOUR-a u sastavu RO ili više RO u sastavu SOUR-a.

RADNIČKI SAVJETI (RS)

Sastavljeni su od delegata radnika svih dijelova radnog procesa osnovne organizacije izabranih neposrednim tajnim glasanjem.

Sastav RS mora odgovarati socijalnom sastavu radnika (neposredni proizvođači, ostali). RS odlučuje o statutu i drugim aktima, donosi plan organizacije, poslovnu politiku, imenuje i razrješuje poslovni organ, utvrđuje završni račun.

* Sredinom 1989., stupanjem na snagu Zakona o poduzećima samoupravnim organima ostaje tek mogućnost razrješenja poslovnog organa sukladno godišnjim rezultatima.

RASPODJELA (DOHOTKA)

Primarna raspodjela odnosi se na tržišnu razmjenu, a sekundarna je ona koja se vrši nakon tržišne razmjene. Raspoređivanje dohotka i sredstava za osobne dohotke vrši se na temelju društvenog dogovora i samoupravnih sporazuma. Njima se utvrđuju odnosi u raspodjeli između neposrednih proizvođača, RO i DPZ. Sekundarnom raspodjelom oduzima se dio dohotka RO (kroz različite doprinose, poreze, kamate itd.) u korist društvene zajednice. U raspodjeli je ključan odnos između poduzeća ("privrede") i društvene zajednice (općih i zajedničkih društvenih potreba). O raspodjeli dohotka, suglasno načelu raspodjele prema radu, odlučuju radni ljudi koji stvaraju dohodak, u skladu s međusobnom odgovornošću i solidarnošću.

REŽIJA

Zajednički naziv za radnike čija plaća ne ovisi o produktivnosti mjerljivoj u radnim satima, radnike koji obavljaju administrativne poslove, radnike koji nisu izravno uključeni u stvaranje proizvoda. U pojednostavljenoj podjeli, za proizvodne radnike jasan je sustav kvantifikacije rada (kontrolom procesa proizvodnje) i valorizacije rezultata rada (formiranjem cijena na tržištu), dok za "režiju" isto ne vrijedi. Troškovima režije stoga se nazivaju troškovi koji nisu uloženi u stvaranje proizvoda, nego kako bi se proizvodnja uopće mogla odvijati.

* *Podjela koja eskalira između "proizvodnih radnika" i "režije" uslijed ekonomske krize vezana je uz uvjerenje da režija, budući da svoj rad ne valorizira na tržištu, ne podnosi u dovoljnoj mjeri teret krize.*

SAMOUPRAVLJANJE

Način na koji udruženi proizvođači ovladavaju procesom društvene reprodukcije i ostvaruju kontrolu nad sveukupnošću društvenih kretanja. Samoupravljanje je zamišljeno kao put ka demokratskom upravljanju društvom i "odumiranju države". Samoupravljanje u SFRJ počivalo je na konceptima društvenog vlasništva i udruženoga rada, a realiziralo se kroz razgranat sustav samoupravnih institucija koje su za cilj imale zajedničko odlučivanje o radu, uvjetima i rezultatima rada i o zajedničkim društvenim interesima. Iako su radnički savjeti postojali od 1949., za početak jugoslavenskog samoupravljanja uzima se 1950. godina, kada je donesen Zakon o radničkom samoupravljanju ("Osnovni zakon o upravljanju državnim

privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva”).

SAMOUPRAVNA INTERESNA ZAJEDNICA (SIZ)

Na principima uzajamnosti i solidarnosti, radnici dio zajedničkih potreba u oblasti zdravstva, obrazovanja, socijalne zaštite i kulture ostvaruju kroz SIZ. Radi zadovoljavanja svojih potreba i interesa u samoupravnim interesnim zajednicama, radni ljudi plaćaju doprinose ovim zajednicama iz svojih dohodaka i iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada. Prava, obaveze i odgovornosti u SIZ-u određuju se samoupravnim sporazumom.

* *Kriza koja pogađa poduzeća znači i urušavanje lokalnih sustava SIZ-a. U borovskom slučaju to uključuje gašenje kulturnih sadržaja, nedostatak financija za održavanje zdravstvenog, obrazovnog i sustava javnog prijevoza, neadekvatne plaće i štrajkove u istima.*

SAMOUPRAVNI SPORAZUM (SAS) O UDRUŽIVANJU RADA I SREDSTAVA

Osnovni pravni akt kojim radnici OUR-a uređuju međusobne odnose radi zajedničke proizvodnje i zajedničkog prihoda udruživanjem sredstava i rada. Između ostalog, ovim se sporazumom uređuju: predmet zajedničkog poslovanja, uvjeti rada i nastupanja na tržištu, način snošenja rizika, način ostvarivanja solidarnosti, oblici međusobne odgovornosti, način rješavanja sporova, raspoređivanje zajedničkog dohotka. Samoupravni sporazum donose radnici u samoupravnim organima, a potvrđuju ga referendumom.

SAMOUPRAVNI SUDOVI

Imaju zadatak rješavati sporove do kojih dolazi u društvenim odnosima, ako se spor ne može riješiti usaglašavanjem "samoupravnih subjekata". Ovdje važnu ulogu igraju sudovi udruženog rada, koji rješavaju sporove vezane za: osnivanje OOUR-a, određivanje prava i obaveza njihovih osnivača, pitanja raspodjele dohotka, interpretacije i raskida samoupravnih sporazuma, kao i sporove oko izbora i razrješenja poslovnih organa. Glavni im je zadatak zaštita prava radnika. Postupak pred samoupravnim sudom mogu pokrenuti RO, društveni pravobranitelj samoupravljanja, sindikat i organi DPZ.

SLOŽENA ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA (SOUR)

Organizacija radnika sastavljena od više RO.

SLOŽENO PODUZEĆE (SP)

Prema Zakonu o poduzećima donesenom u prosincu 1988. svi se SOUR-i reorganiziraju u složena poduzeća. SP se sastoji od samostalnih poduzeća i nekih zajedničkih službi. Sva poduzeća unutar SP imaju vlastite završne račune te su dužna međusobno poslovati u skladu s tržišnim pravilima.

* *Kombinat kao integrirani sustav poslovanja preobrazbom u SP prestaje postojati. Osim otvaranja zasebnih računa, to znači i podjelu imovine. Također, zahvaljujući reorganizaciji bivša interna dugovanja postaju dugovanja između pojedinih poduzeća.*

STIMULACIJA

Ima tri značenja: poticanje na rad, nagrađivanje za zalaganje na radu, dio sredstava za OD. U trećem, najčešćem značenju, to je onaj dio dohotka koji se raspoređuje ovisno o tome koliko je radnik doprinio proizvodnji ili obavljanju poslova u OUR-u.

- * *Uskraćivanje ili neisplata stimulacija javlja se kao povod štrajkovima u Borovu. Obzirom da su plaće u obućarskoj industriji bile među najnižima u Republici, stimulacije su imale veliko značenje za povećanje OD, posebno u uvjetima krize.*

ZAKON O UDRUŽENOM RADU (ZUR) I "OURIZACIJA"

ZUR (1976.) je jedinstveno poduzeće razbio na poslovno-financijski samostalne dijelove - OOUR-e. OOUR-i dobivaju svoja sredstva i svoje žiro-račune. Na taj način jedinstveni poslovni sistem transformiran je u neku vrstu konfederacije suverenih privrednih subjekata.

- * *Donošenje ZUR-a pravdano je kao korak u razvoju samoupravnih odnosa, decentralizaciji i odumiranju države, a kritizirano kao korak ka fragmentaciji i birokratizaciji jugoslavenskoga društva.*

ZBOR RADNIKA

Zbor radnika oblik je neposrednog odlučivanja radnika u RZ ili OUR-u. Kako bi odluke zbora radnika bile važeće, potrebno je da se za njih izjasni natpolovična većina ukupnog broja radnika OUR-a ili RZ. Na zboru radnika donose se samoupravni opći akti.

LITERATURA

Literatura o samoupravljanju, i kritička i nekritička, nepregledna je (u socijalizmu smo, čini se, bili opsjednuti samorefleksijom): ovdje smo naveli samo one izvore koji su nam bili pri ruci prilikom sastavljanja šalabahtera.

Bošković, Blagoje i Dašić, David. *Samoupravljanje u Jugoslaviji: 1950-1976*. Beograd: Privredni pregled, 1977.

Horvat, Branko. *Politička ekonomija socijalizma*. Zagreb: Globus, 1984.

Horvat, Branko. *ABC jugoslavenskog socijalizma*. Zagreb: Globus, 1989.

Ivanišević, Stjepan, Pavić, Željko i Ramljak, Milan. *Samoupravljanje*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.

Jakopović, Ivan. *Obustave rada u prvih devet mjeseci 1987. godine i djelovanje sindikata*. Zagreb: Vijeće Saveza sindikata Hrvatske, 1987.

Jovanov, Neca. *Dijagnoza samoupravljanja 1974-1981*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1983.

Karačić, Josip. *Osnove samoupravljanja: 5. i 6. obrazovno razdoblje*, Centar za dopisno obrazovanje Birotehnika, 1981.

Lončar, Jovica. "Kontekst radničkih borbi u Hrvatskoj (1. dio)", *Zarez* 28.12.2012. <http://www.zarez.hr/clanci/kontekst-radnickih-borbi-u-hrvatskoj-1-dio>

Petranović, Branko. "Radnički saveti", *Istorija Jugoslavije, knjiga III, Socijalistička Jugoslavija 1955-1988*. Beograd: Nolit, 1988. <http://www.znaci.net/00001/95.htm>

Protulipac, Armin. "Privatizacija u Hrvatskoj – tijek, posljedice, mitovi", *Slobodni Filozofski* 19.05.2014 <http://slobodnifilozofski.com/2014/05/armin-protulipac-privatizacija-u.html>

Rendulić, Nedeljko. "Utvrđivanje i raspodjela dohotka u osnovnim organizacijama udruženog rada", *Politička misao* 9 (2-3), 1972: 229-246.

Sinovičić, Tomislav. *Ekonomika i organizacija privrednih poduzeća: priručnik za polaganje ispita za kvalificirane i visokokvalificirane radnike*. Zagreb: Narodne novine, 1973.

Sorić, Petar. *Rječnik samoupravljanja*. Zagreb, 1981.

Stanković, Gordana. "Samoupravni sudovi i Zakon o udruženom radu," *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 17 (1977): 337-359.

Šturanović, Radoslav i Josipović, Dušan. *Mesna zajednica i delegatski sistem*. Beograd: Radnička štampa, 1974.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1974.

Višnjjić, Miodrag. *Delegatski sistem*. Beograd: Narodna armija, 1976.

Vučetić, Slobodan. *Delegatski sistem u organizacijama udruženog rada*. Beograd: Radnička štampa, 1974.

Zakon o udruženom radu, 1976.

"Samoupravljanje_na izmaku – šalabahter" / Izdaju: Centar za mirovne studije i Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju / Publikaciju je uredila Grupa Borovo / Grafičko oblikovanje: Katerina Duda / Osmišljeno u skopu izložbe "Kome treba poduzeće? Kombinat Borovo 1988. – 1991.", Galerija Nova, Zagreb, 2016. / Autorski tim izložbe: Sven Cvek, Katerina Duda, Snježana Ivčić, Jasna Račić, Mirna Rul / Naklada: 700 primjeraka / borovo1988.radnickaprava.org

